
TEORIJA STRUKTURACIJE I IDEOLOGIJA: NEKE NERAZRIJEŠENE POTEŠKOĆE GIDDENSOVE TEORIJE

Nenad FANUKO
Filozofski fakultet, Rijeka

UDK: 316.75
Pregledni rad

Primljeno: 18. 11. 2002.

U prvom dijelu rada predstavljaju se osnovne postavke teorije strukturacije i kritike. Usprkos intenciji da koncepcijom dualnosti strukture razriješi opoziciju akcija – struktura, Giddensova je teorija u biti teorija akcije, snažno oslonjena na fenomenologiju i etnometodologiju. U drugom dijelu razmatra se Giddensovo shvaćanje ideologije i upozorava na nepostojanje povezanosti između teorijskih stajališta o odnosu akcije i strukture te analize ideologije. Jedino se u analizi nacionalizma Giddens približava uravnoteženom pristupu u pogledu akcije i strukture. Međutim, akcijska se strana u toj analizi oslanja na nesvjesno i na teorije masovne psihologije, a ne na teoriju strukturacije.

✉ Nenad Fanuko, Filozofski fakultet, Omladinska 14, 51000 Rijeka, Hrvatska. E-mail: nenad.fanuko@pu.hinet.hr

Giddens svojom teorijom strukturacije i konceptom dualnosti strukture nastoji prevladati suprotnosti između akcije (*agency*) i strukture. Valja naglasiti kako njegova averzija prema formalnoj koherenciji teorije kakvu nalazimo, primjerice, kod Parsonsa rezultira Giddensovim dezorganiziranim stilom, tako da je teško izdvojiti stožerni koncept teorije, to više što u svakoj sljedećoj teorijskoj knjizi on revidira i dopunjuje svoja stajališta. Mouzelis (1990., 1995.) drži kako se u središtu strukturacijske teorije nalaze koncepti strukture i socijalnoga sistema. Tucker (1998.) ističe koncept dvostruke hermeneutike kao najvažniju osnovu za izgradnju sociologije kao kritičke

discipline. Waters (1994., 45) ironično naslovljuje odjeljak o teoriji strukturacije kao *Society by accident* i svrstava Giddensa u teoretičare akcije, odnosno konstruktiviste. U Blackwellovu *Companionu to Social Theory* (Turner, 1996.) Giddensova teorija smještena je u poglavlje o teorijama akcije i *praxisa*. Cohen (1989., 1998.) drži kako je upravo *praxis* onaj temeljni koncept na kojem Giddens gradi teoriju strukturacije. *Praxis* je sinonim za konstituciju društvenoga života, to jest za način na koji su svi aspekti, elementi i dimenzije društvenoga života – od osnovnih instanci postupanja do najširih tipova kolektiva – generirani u i kroz društveno djelovanje. Taj je koncept jednako relevantan za konstituciju akcije kao i za konstituciju kolektiva, jer se oba aspekta društvenoga života generiraju i reproduciraju (ili mijenjaju) jedino u i kroz *praxis*.

U prvom dijelu izložit ću osnovne postavke Giddensove teorije strukturacije, dok ću u drugom dijelu pokazati kako Giddens u razmatranju problema ideologije odstupava od tih postavki.

I.

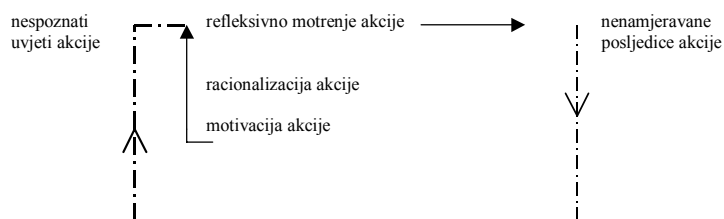

Prvu formulaciju teorije strukturacije Giddens je dao u knjizi *New Rules of Sociological Method* (1976.), a doradio ju je i revidirao u knjigama *Central Problems in Social Theory* (1979.) i *The Constitution of Society* (1984.) te u mnogim člancima. Naslov prve knjige *New Rules* izravno aludira na poznata Durkheimova Pravila i u njoj Giddens odbacuje durkheimovsko shvaćanje društvenih okolnosti kao prinudnih i upozorava na potrebu da se ljudskoj subjektivnosti da primjereno mjesto. Međutim, on također poduzima opsežnu kritiku interpretativnih teorija akcije (Schutz, etnometodologija, Winch, Gadamer, Habermas) kao subjektivističkih te formulira svoju definiciju akcije kao "tijek aktualnih ili zamišljenih kauzalnih intervencija tjelesnih bića u proces događaja-u-svijetu" (Giddens, 1993., 81). Socijalna teorija treba se zasnivati na *de-centriranju* subjekta (što je dostignuće strukturalizma), ali istodobno mora afirmirati subjekt kao misleće, djelujuće biće. Pojam akcije (ili djelovanja)¹ izravno je povezan s konceptom *praxisa*, pa kad govori o regulariziranim tipovima djelovanja, Giddens govori o ljudskim praksama (*practices*), kao stalnoj seriji praktičnih djelatnosti.² Ono što je bitno za pojam akcije jest: 1) da je osoba "mogla djelovati drugačije" i 2) da svijet, konstituiran kao tijek događaja-u-tijeku nezavisan od aktera, nema predodređenu budućnost.

Zastanimo na prvoj analitičkoj osobini akcije – stajalištu da je "osoba mogla djelovati drugačije". Giddens (1979., 88) smatra da je koncept akcije logički povezan s konceptom moći, gdje je moć određena kao transformativna sposobnost.

Moći "djelovati drugačije" znači moći "intervenirati u svijet ili sustegnuti se od takve intervencije, s učinkom utjecaja na neki određeni proces ili stanje stvari" (Giddens, 1984., 14). Akcija ovisi o sposobnosti pojedinca da "napravi razliku" u odnosu na postojeće stanje ili tijek događaja. Ako izgubi tu moć, akter prestaje postojati. U principu, drži Giddens, ta se moć može ukinuti samo ukidanjem aktera, to jest smrću. Moć u ovoj koncepciji nije resurs koji se rabi u akciji, nego se odnosi na svaku akciju. Osim toga, u tom sveobuhvatnom smislu, moć prethodi subjektivnosti. Na drugom će mjestu Giddens (1982., 8-11) akciju definirati kao koncept koji se odnosi na dvije komponente ljudskoga postupanja: sposobnost (*capability*) i znanje (*knowledgeability*). Dok se prvi termin odnosi na već spomenutu transformativnu sposobnost, pod drugim Giddens razumijeva one stvari koje članovi društva znaju o tom društvu, kao i uvjete svoje aktivnosti u njemu. To znanje, međutim, nije uvijek svjesno znanje (u smislu "imati nešto na umu"). Giddens razlikuje: a) diskurzivnu svijest (kao svjesno znanje); b) praktičnu svijest, to jest mnogo prešutnih oblika znanja kako da "se gura" u društvenom životu i c) nesvjesno. Praktična svijest središnja je za Giddensa. U socijalnoj teoriji razradba praktične svijesti bila je uglavnom zanemarena, uz iznimku fenomenologije, etnometodologije i filozofije običnog jezika. Giddens napominje da nema oštre granice između diskurzivne i praktične svijesti – ona se može pomicati ovisno o akterovoj socijalizaciji i učenju. Međutim, između diskurzivne svijesti i nesvjesnoga postoje značajne barijere koje su povezane s procesom potiskivanja.³

Na osnovi tih distinkcija Giddens će (1979., 56; 1984., 5)⁴ konstruirati "stratifikacijski model" akcije, prikazan u sljedećoj shemi:

Refleksivno motrenje (*monitoring*) akcije, racionalizacija i motivacija odnose se na aspekte akterove subjektivnosti. Međutim, u skladu s Giddensovim stajalištem o potrebi decenriranja subjekta, ti aspekti nisu shvaćeni kao stanja svijesti, nego kao subjektivni procesi koji se stalno odvijaju. Refleksivno motrenje akcije odnosi se na kroničnu značajku sva-

kodnevnoga postupanja i znači motrenje vlastitih i tuđih akcija, socijalnih i fizičkih aspekata konteksta akcije i očekivanja da i drugi to čine.⁵ To se motrenje odnosi na ljudsku intencionalnost kao proces. Pozivajući se na Garfinkela, Giddens (1979., 57) povezuje reflektivni monitoring s "mogućnosti razjašnjenja", odnosno "obrazloženja" (*accountability*) ljudske akcije, pri čemu on tu mogućnost razjašnjenja određuje kao "razjašnjenja koja su akteri u stanju ponuditi, a koja se zasnivaju na istim zalihama znanja na kojima se zasniva i sama produkcija i reprodukcija njihovih akcija". U skladu s prije spomenutom distinkcijom između diskurzivne i praktične svijesti, Giddens naglašava da se veza između akcije i "zaliha znanja" ne iscrpljuje u diskurzivnom "razjašnjenju" intencija, nego se odnosi i na sposobnost aktera da "objasne" svoje postupke davanjem razloga u kontekstu praktične svijesti. Giddens to naziva racionalizacijom akcije, koja čini osnovu na kojoj drugi sudionici interakcije procjenjuju opću "kompetentnost" aktera. Schutzov termin "zaliha znanja" Giddens mijenja u uzajamno znanje: to je praktično znanje koje akteri upotrebljavaju u proizvodnji socijalnih susreta i koje u pravilu nema eksplicitni, kodificirani oblik. Primjerice, nećemo tražiti "diskurzivno" objašnjenje od aktera koji sudjeluje u aktivnosti grupe ili kulture kojoj pripada ili za omaške u govoru ili pokretima za koje se aktera ne može smatrati odgovornim. Takve pojave, ako je vjerovati Freudu, mogu imati svoju logiku, ali takva objašnjenja ne pripadaju prešutnom, uzajamnom, praktično orijentiranom znanju sudionika interakcije.

Refleksivno motrenje i racionalizacija akcije razlikuju se od motivacije akcije. Motivacija se odnosi na želje koje tjeraju akciju (za razliku od razloga karakterističnih za prva dva aspekta akcije). Motivacija se odnosi na potencijal za akciju, a ne na način na koji akteri kronično djeluju. Motivi većinom pružaju opće planove ili programe ("projekte", kako bi Schutz rekao), a ne izravne povode. Većina svakodnevnoga, rutinskoga postupanja nije izravno motivirana, nego je motivirana nesvjesno. Kao treći aspekt subjektivnosti nesvjesno je oštro razdvojeno od diskurzivne i praktične svijesti zahvaljujući mehanizmima potiskivanja i distorzije. To nesvjesno, međutim, daje osnovni sustav sigurnosti akterima, što ih motivira da se angažiraju u rutinskim aktivnostima, a to im onda pruža ontološku sigurnost. Ona se dakle zasniva na nesvjesnom, ali se postiže sudjelovanjem u rutinama.⁶

Nesvjesno se ne nalazi samo u osnovi motivacije, nego čini i dobar dio nespoznatih uvjeta akcije, još jedne stavke u gore prikazanoj shemi "stratificiranoga" modela akcije. To su uvjeti koji djeluju izvan dosega samorazumijevanja aktera.

Nesvjesno je, međutim, samo dio nespoznatih uvjeta akcije. Drugi dio tih uvjeta povezan je s posljednjom stavkom u gornjoj shemi – nenamjeranim posljedicama akcije.

Nenamjeravane posljedice akcije, prema Mertonu (1968.), od izvanrednoga su značenja za sociologiju, i to je jedna od rijetkih točaka u kojoj se Giddens slaže s funkcionalistima. Međutim, već sljedeći Mertonov korak Giddens podvrgava kritici: Merton, naime, nenamjeravane posljedice akcije odmah povezuje s funkcionalnom analizom i konceptom latentnih funkcija. Giddens odbija ideju da društvo može imati "potrebe" na osnovi kojih se onda želi pokazati kako naizgled iracionalni postupci (ritualno okupljanje, na primjer) imaju latentne funkcije (osnaživanje solidarnosti) s obzirom na društvo, kojih sudionici nisu svjesni. Odnos između neke djelatnosti i preživljavanja grupe nije, naglašava Giddens (1984.), analogan s odnosom koji postoji između želja ili potreba i intencija kod individualnog aktera. Kod individualnog aktera želje koje su konstitutivne za motivacijske impulse aktera proizvode dinamički odnos između motivacije i intencionalnosti. To, međutim, ne vrijedi i za socijalne sisteme: funkcionalna eksplanacija jednostavno ništa ne objašnjava.

Giddens ipak želi sačuvati nešto iz Mertonovih uvida, a to je mogućnost uvida u mehanizme reprodukcije institucionaliziranih praksi. Drugim riječima, Giddensa zanima način na koji nenamjeravane posljedice akcije postaju nespoznati uvjeti daljih akcija. Ta se povratna sprega prema Giddensu načelno ostvaruje na dva načina: prvo, nenamjeravane posljedice akcije mogu postati nespoznati uvjeti akcije tako da postanu dijelom "homeostatskih kauzalnih petlji", kao što je, primjerice, takozvani krug siromaštva, u kojem imamo materijalnu deprivaciju (djeteta) – loše obrazovanje – slabo plaćen posao – materijalnu deprivaciju (odrasloga). Drugo, nenamjeravane posljedice mogu postati nespoznati uvjeti akcije ako je nenamjeravana posljedica akcije reprodukcija strukture koja čini dalje akcije mogućima.

Tako dolazimo do središnjih koncepata teorije strukturacije: strukture, sistema i dualnosti strukture (Giddens 1984., 16). Giddensova koncepcija strukture ima mnogo zajedničkoga sa strukturalnom lingvistikom (de Saussure): socijalna je struktura analogna jeziku (*langue*) i egzistira virtualno, realizirajući se (analogno govoru, *parole*) samo u strukturiranju socijalnih sistema i memorijskim tragovima aktera. Evo, uostalom, Giddensova sažetka teorije strukturacije:

Struktura se, kao rekurzivno organizirani setovi pravila i resursa, nalazi izvan vremena i prostora, osim u svojim trenutačnim ozbiljenjima⁷ i koordinaciji kao memorijskim tragovima, i označena je "odsutnošću subjekta".

Socijalni sistemi u kojima je struktura rekurzivno implicirana, nasuprot tome, obuhvaćaju situirane djelatnosti ljudskih aktera, reproducirane kroz vrijeme i prostor. Analizirati strukturaciju socijalnih sistema znači proučavati načine na koje se takvi sistemi, utemeljeni u kompetentnim djelatnostima situiranih aktera koji se oslanjaju na pravila i resurse u različitim akcijskim kontekstima, proizvode i reproduciraju u interakciji. Za ideju strukturacije ključan je teorem o dualnosti strukture, koji je logički impliciran u gornjem izvodu. Konstitucije aktera i struktura nisu dva nezavisna skupa fenomena, to jest dualizam, nego čine dualnost. Prema koncepciji dualnosti strukture, strukturalna svojstva socijalnih sistema jesu i medij i ishod praksa koje rekurzivno organiziraju. Struktura nije "eksternalna" pojedincima: kao memorijski tragovi, i kao trenutačno ozbiljena u društvenim praksama, ona je u određenom smislu više "internalna" njihovim aktivnostima nego izvanjska u Durkheimovu smislu. Struktura se ne smije izjednačavati s prinudom, nego je uvijek i prinudna (*constraining*) i osposobljujuća (*enabling*) (Giddens, 1984., 25).

Struktura se, dakle, sastoji od pravila i resursa. Socijalni sistem jest sistem socijalne interakcije, odnosno reproducirani odnosi između aktera ili kolektiva, organizirani kao regularne socijalne prakse. Sistemi imaju strukturu, odnosno strukturalna svojstva, ali nisu strukture. Uz pomoć lingvističke analogije može se reći kako struktura egzistira paradigmatički, a sistemi sintagmatički, u tijeku vremena. Strukturacija se odnosi na "uvjete koji upravljaju kontinuitetom ili transformacijom struktura i prema tome reprodukcijom sistema" (Giddens, 1979., 66).

Je li Giddens teorijom strukturacije i koncepcijom dualnosti strukture uspio prevladati dualizme individue i društva, akcije i strukture, mikroanalize i makroanalize? Dobar dio kritičara smatra da nije. Waters (1994., 52-54) svrstava Giddensa u teoretičare akcije koji "jasno smješta akciju natrag u maticu sociološkoga teoretiziranja". Glavna kritika upućena je Giddensovu nejasnom shvaćanju strukture i nedovoljnoj eksplicaciji pravila i resursa. Status tih komponenata strukture jest nejasan: Giddens smješta pravila i resurse u memorijske tragove i kao "instancijacije" u interakcijskim praksama. Te različite lokacije, kaže Waters, "daju nam dvije, usudili bismo se reći dualističke, koncepcije strukture". Memorijski tragovi povezuju koncept strukture sa strukturalizmom nesvjesnoga (Lévi-Strauss i Freud), osim što Giddens govori o prešutnom, a ne o nesvjesnom, strukturalizmu. "Instancijacija" je, pak, čista akcijska teorija, slična simboličkom interakcionizmu, u kojoj se struktura promatra kao "emergentna" iz svjesnih djelo-

vanja aktera. Mada se zove teorija strukturacije i izgleda kao da svodi akciju na strukturu, Giddensova teorija zapravo svodi strukturu na akciju – memorijski tragovi i instance akcije jedino su mjesto gdje postoji struktura, a to je razina akcije.

Layder (1994.) također smatra Giddensovo shvaćanje strukture problematičnim. Giddens, naime, tvrdi kako rješava problem dualizma akcije i strukture, ali to čini tako da posve mijenja značenje pojma strukture. Na taj način ne rješava problem, nego ga smješta samo na jednu stranu i usredotočuje se na sasvim novi problem i njegovo rješenje. Drugim riječima, Giddens napušta konvencionalnu ideju o "objektivnoj" društvenoj stvarnosti neovisnoj o djelatnosti ljudi, tako da njegov središnji problem glasi: "Kako se struktura može formulirati kao aspekt samoga djelovanja?" Odgovor je da su akcija i struktura različiti aspekti iste stvari – socijalnih praksa. "U tom smislu, 'stari' problem uopće nije dotaknut jer nije više određen kao važno pitanje" (Layder, 1994., 141). U svojoj želji da razriješi dualizme u sociološkoj teoriji, Giddens zanemaruje zbiljski ontološki dualizam između akcije i strukture: strukture i socijalni sistemi zaista postoje mimo svijesti ljudi; njihova trajnost ne može se objasniti kao stalna "instancijacija". Strukturacijska teorija tako biva "tanka" na strukturnoj i institucijskoj strani akcijsko-strukturnoga problema: teorijska razradba socijalne djelatnosti kod Giddensa je daleko bogatija i potpunija nego ona socijalne strukture.

I Thompson (1984.) započinje kritiku Giddensa prigovorom o apstraktnom i "prelabavom" određenju strukture. Giddens, naime, ne pravi dovoljno jasnu razliku između općega pojma strukture i specifičnoga pojma socijalne strukture. Taj se problem posebno vidi ako razmotrimo pravila kao konstitutivne elemente strukture: "Pravila različite vrste važna su značajka društvenoga života, ali proučavanje pravila (i resursa) nije identično, nego je različito i na drugačijoj razini od analize socijalne strukture" (Thompson, 1984., 158). Ako i prihvatimo određenje strukture kao skupa pravila, očito je da nisu sva pravila jednako važna. Praktična pravila ponašanja čije poznavanje čini aktere kompetentnima nisu istoga reda kao "pravila" koja čine strukturu kapitalističkoga društva. Giddens nam ne nudi kriterij važnosti pravila, a taj se kriterij, također, ne može izvesti iz samih pravila. Nadalje, analogija s jezikom stvara probleme: poznavanje sintaktičkih pravila jezika ništa nam ne govori o socijalnoj strukturi nekoga društva, a zanemaruje i diferencijaciju unutar društvene strukture. Naime, znanje i upotreba sintaktičkih pravila diferencirani su s obzirom na socijalni položaj govornika – ovisno o klasnoj, etničkoj, regionalnoj ili spolnoj pripadnosti. Shvaćanje strukture kao pravila i resursa posve je neprimjereno, napo-

minje Thompson, kada uzmemo, recimo, Marxovo objašnjenje strukture kapitalističkoga sistema proizvodnje. Pretvaranje radne snage u robu, određivanje njezine vrijednosti kao društveno potrebnoga radnog vremena nužnog za njezinu proizvodnju, razmjena na tržištu i tako dalje – sve se te značajke kapitalizma ne mogu tretirati kao "pravila" koja radnici slijede kada ulaze u tvornicu kao da su čitali Marxov *Kapital*. Shvaćanje strukture kao pravila i resursa suprotno je Marxovu nastojanju da razotkrije bit kapitalističkih odnosa skrivenu ispod pojavnog oblika, oblika u kojem prirodu i vrijednost robâ pogrešno razumiju upravo oni pojedinci koji su uključeni u njihovu proizvodnju. Thompson zaključuje:

Giddensovo objašnjenje izjednačuje socijalnu strukturu s praktičnim znanjem i tako zanemaruje razliku između analize strukturalnih uvjeta određenog tipa društva, s jedne strane, i naprosto sažetak onoga što akteri već znaju u svom znanju "kako da guraju" u tom društvu, s druge. Vjerujem da je važno sačuvati tu distinkciju, kako radi socijalne analize tako i radi zadataka društvene znanosti kao kritike (Thompson, 1984., 164).⁸

Strukturacijska teorija, prema sudu kritičara, ne uspijeva prevladati ni dihotomiju mikro-makro. Zanemarujući zbiljsku ontološku razliku između mikrofenomena i makrofenomena, Giddens premješta dualizam na drugu razinu – na razliku između socijalne i systemske integracije (Layder, 1989.)⁹ I Mouzelis (1990., 40) zaključuje da "teorija strukturacije ne uspijeva postići jedan od svojih glavnih ciljeva, a to je balansirana sinteza između mikroorijentirane interpretativne i makrostrukturalne sociološke tradicije; njezino isključivo naglašavanje koncepta dualnosti sistematski privilegira prvu na štetu druge. To neizbježno vodi zanemarivanju hijerarhijski organiziranih kolektivnih aktera i njihovih različitih doprinosa reprodukciji i transformaciji socijalnih sistema."

Kao posljednju točku u kritikama Giddensove teorije strukturacije razmotrit ću pitanje o prinudno/osposobljujućoj prirodi strukture, odnosno – konvencionalnije – odnos između voluntarizma i determinizma. Polazište opet može biti Giddensovo stajalište o intimnoj vezi između akcije i moći te teza o strukturi kao proizvodu djelatnosti aktera. Callinicos (1988.) smatra da takvo shvaćanje akcije pretpostavlja određene prirodne sposobnosti aktera, kojima je obdaren svaki normalan čovjek. Međutim, iskazivanje čak i tih prirodnih sposobnosti često ovisi o akterovoj poziciji u odnosima proizvodnje – primjerice, zadovoljavanje potreba u kapitalizmu obavlja se radom. Osim toga, akteri mogu imati dodatne sposobnosti koje su izvedene iz njihova položaja u proizvodnji: to su strukturalne sposobnosti, koje se mogu iskazati i kolek-

tivno (sposobnost poduzeća za investicije ili sposobnost radnika za štrajk), a ne samo individualno. Callinicos zapravo prigovara Giddensu zbog uporna odbijanja da strukturu shvati objektivistički (a ne samo kao ishod djelovanja) i kauzalno. Layder (1994.) i Thompson (1984.) prigovaraju Giddensu zamenarivanje objektivne snage strukturalnih prinuda. Thompson (1984., 171) kaže: "Adekvatnije tretiranje potonjih (strukturalnih prinuda – op. N. F.) trebalo bi prihvatiti, mislim, da akcija i socijalna struktura nisu ni kontradiktorni ni proturječni termini, nego dva pola koja stoje u relativnoj napetosti jedan prema drugome. Kao što se socijalna struktura reproducira i transformira akcijom, tako je i opseg opcija dostupnih pojedincima i grupama diferencijalno distribuiran i strukturalno omeđen." Akcija i struktura nisu, naravno, antinomije, ali nisu ni tako komplementarne i uzajamno podržavajuće kao što Giddens želi da mislimo.

Možda je najsustavniju kritiku Giddensove koncepcije dualnosti strukture s obzirom na aspekte voluntarizma i determinizma dala Margaret Archer (1985., 1988., 1995.). Tezom u strukturi kao istodobno mediju i ishodu praksâ Giddens želi pomiriti dva pogleda na društvene institucije: institucije kao uzroke akcija (što ima određene determinističke konotacije) i institucije kao utjelovljenja akcije (što ima voluntarističke konotacije). Koncept strukturacije, međutim, ne specificira kada će biti više voluntarizma ili više determinizma. Dualnost strukture oscilira između dvije suprotnosti – "između a) hiperaktivnosti akcije, čija je posljedica unutarnja nepostojanost društva, i b) rigidne koherentnosti strukturalnih svojstava povezane, naprotiv, s bitnom rekurzivnošću društvenog života" (Archer, 1985., 63). Hiperaktivnost je neizbježna posljedica definiranja pravila i resursa kao transformativnih: resursi su konvertibilni, pravila podložna interpretaciji. Ako je tako, onda iz toga slijedi da akteri generički imaju izrazito visok stupanj slobode – u svakom trenutku mogu djelovati drugačije. Društvo nije samo podložno oblikovanju nego postaje izrazito nepostojano ako se – kako Giddens kaže – "mogućnost promjene prizna kao inherentna u svakoj okolnosti socijalne reprodukcije". Druga slika društva znači pretjerivanje na suprotnu stranu, stvarajući sliku o "kroničnoj rekurzivnosti" društvenoga života. U osnovi se to odvija tako što se akteri moraju oslanjati na pravila i resurse u interakciji, a time reproduciraju ta strukturalna svojstva. Giddens povlači analogiju s jezikom, gdje gramatički pravilno izgovorena rečenica pretpostavlja odsutni korpus sintaktičkih pravila koja čine jezik kao cjelinu. Prema M. Archer, Giddens pretpostavlja izvanrednu koherentnost strukturalnih svojstava, tako da njihova neizbježna upotreba od strane aktera uključuje sva-

koga u stabilnu reprodukciju socijalnih sistema. Klatno odlazi na suprotan kraj, tako da smo suočeni s preintegriranom slikom čovjeka, jer koncepcija dualnosti strukture povezuje najsitnije detalje svakodnevnoga ponašanja s obuhvatnim socijalnim sistemima: "(K)ada izgovorim gramatički ispravnu englesku rečenicu u neobaveznom razgovoru, ja pridonosim reprodukciji engleskog jezika kao cjeline. To je jedna nenamjeravana posljedica mojeg izgovaranja rečenice, ali je ona izravno vezana za rekurzivnost dualnosti strukture" (Giddens, 1979., 77). Pravila i resursi nisu tako koherentno organizirani kao gramatička pravila i rijetko imaju strukturu sintakse. Osim toga, kao što i Thompson (1984.) napominje, nisu sve akcije jednako važne za socijalni sistem: djelići svakodnevnoga ponašanja nevažni su za širi socijalni sistem, obuhvatniji oblici ponašanja mogu biti trivijalni, dok neki mogu izazvati dalekosežne posljedice. Giddensova teorija ne nudi nam ključ za razlikovanje bitnih od nebitnih ponašanja, a također – i još važnije – ne odgovara na pitanje kada akteri mogu djelovati transformativno, a kada su uhvaćeni u zamku replikacije: "Ti odgovori zahtijevaju analizu potencijala za promjenu, koji je ukorijenjen u sistemskoj stabilnosti/ nestabilnosti i u uvjetima pod kojima akteri iskorištavaju ili ne te potencijale" (Archer, 1985., 64). Premda Giddens govori o tome da je struktura i prinudna i osposobljujuća, on ne rješava glavni teorijski problem: koji aspekt socijalne organizacije upravlja povezanošću između te dvije značajke strukture? Teorija strukturacije, prema tome, ostaje nepotpuna, jer ne uspijeva dati objašnjenje o mehanizmima stabilne replikacije nasuprot stvaranju novih društvenih oblika. Po mišljenju Margaret Archer, tako će ostati sve dok ne razdvoji te dvije konotacije riječi "reprodukcija" – kao replikacije, odnosno transformacije, tj. dok ne napusti dualnost u korist dualizma.¹⁰

II.

Stajališta o strukturaciji i dualnosti strukture, o kojima je do sada bilo riječi, odnose se na "teorijski" dio Giddensova opusa, koji je usmjeren na prevladavanje dualizama u sociološkoj teoriji – od dualizma akcija-struktura nadalje. Ta stajališta nisu uvijek najbolje usklađena s Giddensovim razmatranjima sociohistorijskih problema. Između teorijskih tvrdnji o dualnosti strukture i "makrohistorijskih" analiza često dolazi do kontradikcija (Mouzelis, 1990.). To se odnosi i na Giddensovo razmatranje problema ideologije. Kod njega nalazimo dva pogleda na ideologiju: prvi se zasniva na teoriji strukturacije i stratifikacijskom modelu akcije, dok je drugi blizak uobičajenom shvaćanju u sociologiji gdje se ideologija povezuje s eksploatacijom, dominacijom i interesima.¹¹

Giddens (1979.) primjećuje kako su socijalne teorije koje su smještale aktere na podređeno mjesto (npr. Parsons i Althusser) bile sklone precjenjivati utjecaj dominantnoga simboličkog sistema i ideologije na podređene klase. Može se, nasuprot tome, pokazati kako su upravo dominantne klase bile pod najvećim utjecajem dominantnih ideologija (Abercrombie, Hill i Turner, 1980.), dok su podređene grupe živjele u svojim supkulturama. Tome Giddens dodaje i tvrdnju kako svi društveni akteri, pa makar i u minimalnom opsegu, imaju uvida ("penetriraju") u društvene oblike koji ih tlače. U suvremenim društvima raširen je skepticizam prema "službenim" pogledima na društvo, koji se često izražava u različitim vrstama distanciranja i u humoru. Štoviše, monopol na cinizam nemaju samo ljudi u razvijenim društvima: "kalkulativan" stav prema normativnim zasadama društva imaju i ljudi u tzv. primitivnim društvima, i to i u izrazito religioznim i u sekulariziranim društvima (Giddens, 1981.). To je povezano s "dijalektikom kontrole" – koliko god bila obuhvatna kontrola kojoj su ljudi podvrgnuti, slabi ipak uvijek imaju nekakvu moć da se suprotstave jakima.

Ustvrdivši da i slabi imaju moć, u skladu s čvrstom logičkom vezom između akcije i moći, Giddens ublažava implikacije teze da svaki kompetentni akter ima opsežno znanje o društvu u kojem živi. Znanje treba shvatiti u smislu i diskurzivne i praktične svijesti. Praktična je svijest znanje utjelovljeno u onome što akteri "znaju kako učiniti", dok je diskurs ono "o čemu mogu govoriti". Oboje je, međutim, ograničeno. Premda prema teoriji strukturacije uvjeti akcije nikada ne mogu postati potpuno neprozirni za aktere, njihovi uvidi ipak su ograničeni sljedećim limitima: situiranim karakterom akcije, stupnjem do kojega prešutno znanje može biti artikulirano u diskursu, nesvjesnim izvorima motivacije i nenamjeranim posljedicama akcije. Ta neprozirnost akcije izravno je povezana s fenomenom ideologije. S ideologijom je povezana i još jedna ograda u vezi s teorijom strukturacije. Akcija, naime, podrazumijeva da je "akter mogao učiniti drugačije". U modernim društvima, posebice u pogledu otuđenoga rada, ideologija ima ulogu i u tome da sprečava razmišljanje o alternativama, odnosno o tome kako bi "moglo biti drugačije". Te su ograde važne zato što bi "hiperaktivističke" implikacije teorije strukturacije dovele do zaključka kako sposobni (*capable*) i kompetentni (*knowledgeable*) pojedinci aktivno i svjesno rade na proizvodnji vlastite pokornosti sistemu dominacije u društvu (Cohen, 1989.).

Giddens nije razradio ovu "akcijsku" dimenziju ideologije; ostao je uglavnom na usputnim napomenama o "ideološkim konotacijama" nesvjesnog, nepoznatih uvjeta i nenamjeranih posljedica akcije (Giddens, 1984., 282). Livesay (1989.)

smatra kako bi se Giddensova analiza bitno poboljšala razradom uloge ideologije u proizvodnji nepoznatih uvjeta i nenamjeranih posljedica akcije. Za to su, međutim, potrebne neke revizije teorije strukturacije, odnosno barem promjene naglasaka. Koncept dualnosti strukture, kao što je već rečeno, naglašava osposobljujuće značajke strukture (pravila i resursa) koje akteri primjenjuju u akcijama. Giddensova je želja rehabilitacija važnosti *praxisa* i praktičnoga znanja običnih aktera. Ta je želja u neskladu s prinudnim i ograničavajućim stavkama stratificiranoga modela akcije, tj. s nepoznatim uvjetima i nenamjeranim posljedicama reprodukcije praksi. Imamo, dakle, dvije ideje: dualnost strukture, koja naglašava da su prinudne značajke strukture istodobno i osposobljujuće, te stratificirani model akcije, gdje su nepoznati uvjeti akcije određeni kao nediskurzivni slojevi svijesti (uključujući djelomice i nesvjesno). Ono što nedostaje jest razjašnjenje (moguće) veze između tih dviju instanci: naime, odgovor na pitanje kako iskustvo reproduciranih praksi utječe (u obliku nepoznatih uvjeta) na konstitutivna pravila društvenoga života ili ih čak stvara. Ili, drugačije rečeno, kako strukturalna prinuda¹² – za koju Giddens (1984., 179) kaže kako "varira s obzirom na materijalne i institucionalne okolnosti djelovanja, ali također i s obzirom na oblike spoznaje (*knowledgeability*) koje akteri posjeduju o tim okolnostima" – sudjeluje u stvaranju nepoznatih uvjeta akcije. Ideologija bi na takav način dobila važno mjesto u razjašnjenju reprodukcije i društva i ljudske subjektivnosti. Međutim, takva elaboracija načina na koji strukturalna prinuda – preko nepoznatih uvjeta akcije (i, moguće, nesvjesnog)¹³ – oblikuje akciju odvela bi Giddensa u neprihvatljivu blizinu "objektivističke" sociologije, koja tretira društvene sile poput prirodnih zakona. Tako on odmah dodaje:

"Strukturalna prinuda ne izražava se u terminima neumoljivih kauzalnih formi koje strukturalni sociolozi imaju na umu kada tako snažno naglašavaju vezu "strukture" s "prinudom". Strukturalne prinude ne djeluju nezavisno od motiva i razloga koje akteri imaju za ono što čine. One se ne mogu usporediti s učinkom, recimo, potresa koji uništava grad i njegove stanovnike a da oni ni na koji način ne mogu ništa učiniti. Jedini pokretni objekti u ljudskim društvenim odnosima jesu individualni akteri, koji upotrebljavaju resurse da bi prouzročili stvari, intencionalno ili drugačije. Strukturalne osobine socijalnih sistema ne djeluju, niti "djeluju na" ikoga, poput prirodnih sila, da bi njega ili nju "natjerali" da se ponaša na neki poseban način." (Giddens, 1984., 181).

Na drugom mjestu, također, kada bismo očekivali kritiku svakodnevnoga života i djelovanja običnih aktera kao oblik

ideologije, Giddens završava gotovo etnometodološkim divljenjem običnom akteru:

Odnosi između praktične svijesti i strukturalnih svojstava socijalnih sistema utemeljeni su ponajprije u rutinizaciji svakodnevnoga života. Bitno je ne brkati golemu važnost koju rutina ima u reprodukciji društvenoga života sa "slijepom navikom", s jedne, ili s usađenom normativnom obvezom, s druge strane. U oba slučaja društveni se akteri pojavljuju kao puki automati, krećući se besvjesno kroz kontekste svakodnevnoga života. Nasuprot tome, prevalencija rutine ili neupitnosti počiva upravo na opuštenoj upotrebi vrlo složenih vještina na koje se socijalni akteri oslanjaju i rekonstituiraju prakse "nataložene" u institucije u dubokom vremenu-prostoru (Giddens, 1981., 65).

Može se zaključiti kako orijentacija na akciju i inzistiranje na osposobljujućim uz potiskivanje prinudnih značajki strukture sprečava Giddensa da u okviru teorije strukturacije formulira teoriju ideologije. U "sociohistorijskim" radovima on će govoriti o ideologiji bez naglašenih pozivanja na svoja teorijska stajališta. Jedinu izravnu teorijsku diskusiju o ideologiji Giddens daje u jednom poglavlju knjige *Central Problems in Social Theory* (1979.), dok u knjizi *Contemporary Critique of Historical Materialism* (1981.) povezuje koncept ideologije s eksploatacijom.

Razmatrajući povijest koncepta ideologije od Comtea i Marxa, preko Mannheima do Habermasa i Althussera, Giddens (1979., 165ff) odbacuje epistemološko određenje ideologije (znanost nasuprot ideologiji) i prihvaća shvaćanje ideologije kao povezane sa sekcionalnim interesima. To je važno jer se na taj način naglašava izvanredna važnost koncepta ideologije za kritiku dominacije. Nadalje, on odbacuje shvaćanje ideologije kao tipa simboličkoga sistema i zalaže se za shvaćanje ideologije kao aspekta simboličkih sistema. U tom smislu, za njega ne postoji nešto kao neka ideologija, niti se pojam ideologije odnosi samo na političko područje – svaki sistem simbola može imati ideološke aspekte.

Analizirati ideološke aspekte simboličkih poredaka znači proučavati "kako se strukture signifikacije mobiliziraju da legitimiraju sekcionalne interese hegemonskih grupa" (Giddens, 1979., 188). Ovdje se odmah postavlja problem određivanja interesa. Interesi su, smatra Giddens, najuže povezani sa željama, ali se na njih ne vezuju izravno, nego se odnose na moguće načine ostvarenja želja u određenim okolnostima. Ono što Giddens svakako želi izbjeći jest bilo kakva priča o kolektivnim interesima. Samo individue imaju želje, pa prema tome samo one mogu imati i interese. Ipak, akteri imaju interese time što su članovi određenih grupa, zajednica, klasa

itd. "Zato je važno ne tretirati želje i interese kao jednako značne koncepte: interesi znače potencijalne pravce akcije, u kontingentnim socijalnim i materijalnim okolnostima" (189). Odbacivši mogućnost da interesi budu kolektivni ili objektivni, Giddens traži oslonac na drugom mjestu – u filozofskoj antropologiji i povijesti: "Ne smijemo jednostavno izjednačiti želje s 'empirijskim željama' (onime što ljudi zaista žele u određenom trenutku na određenom mjestu), jer su potonje uvjetovane i omeđene prirodom društva kojega je pojedinac član" (189-90).

Jedan sekcionalni interes dominantnih grupa posebno je istaknut: interes za održanje sustava dominacije, jer takav poredak *ipso facto* znači i asimetričnu distribuciju resursa koji se mogu upotrijebiti za zadovoljavanje želja. U kasnijoj knjizi Giddens će (1981.) malo precizirati ulogu ideologije povezujući je s eksploatacijom. On je jedan od rijetkih nemarxističkih teoretičara koji pojam eksploatacije uzima ozbiljno (Cohen, 1989.). On proširuje Marxovo stajalište tako da smatra kako eksploatacija nije značajka isključivo klasnih odnosa, a niti se treba ograničiti samo na ljudske odnose, nego je valja proširiti i na odnose s prirodom. Mada ne niječe važnost klasnih odnosa, Giddens pojam eksploatacije želi odrediti u odnosu na dominaciju i moć. Eksploatacija je tako "dominacija koja je upregnuta u korist sekcionalnih interesa (dominacija nad prirodom i dominacija nad ljudskim bićima)" (Giddens, 1981., 60).

Analiza i kritika ideologije nastoje pokazati na koji se način strukture signifikacije mobiliziraju da legitimiraju sekcionalne interese dominantnih grupa, tj. da legitimiraju eksploatacijsku dominaciju. Svi se oblici dominacije mogu prosuđivati s obzirom na to u kojoj su mjeri upregnuti u korist sekcionalnih interesa posebnih socijalnih kategorija, kolektiva – ili klasa – a u kojoj mjeri služe univerzalnim (poopćivim) interesima širih zajednica ili društava kojih su dio. Koncept interesâ stvara brojne poteškoće kojima se neću suočiti u ovom kontekstu. Ali može se uzeti kao aksiom da se sekcionalni i univerzalni interesi nikada posve ne isključuju (Giddens, 1981., 61).

Bitna je značajka odnosa moći kontingentnost: eksploatacija postoji samo u mjeri u kojoj se interesi dominantnih grupa razlikuju od poopćivih interesa zajedničkih i podređenima i nadređenima. Eksploatatorski aspekti supojavljaju se i isprepleću s neeksploatatorskim odnosima moći. Neeksploatatorski odnosi moći zasnovani na zajedničkim interesima, a eksploatatorski odnosi zasnovani na divergentnim interesima mogu se dakle različito kombinirati u pojedinom socijalnom sistemu. Ovdje se, međutim, opet javlja pitanje: ka-

ko identificirati interese? Ako pođemo od Giddensova stratifikacijskoga modela akcije, onda problem određivanja interesa ne postoji ako su akteri diskurzivno svjesni svojih interesa. Identifikacija interesa podčinjenih jest teža, zato što je u nižim ešalonima društva smanjena mogućnost diskurzivnoga formuliranja interesa – zbog lošijih obrazovnih mogućnosti ili nepristupačnosti relevantnih informacija (Giddens, 1984.). Tu se onda javlja pitanje nepoznatih interesa, po analogiji s nepoznatim uvjetima akcije. Naravno, imputiranje interesa akterima (od strane teoretičara) moguće je, ali u tom slučaju interesi više nisu dio teorije akcije, tj. nemaju aktivnu ulogu u konstituiranju društvenoga života. Moguće je, također, interese tretirati s kontrafaktičkoga stajališta (kao u kritičkoj teoriji, primjerice), ali to nije u skladu s Giddensovim konceptom eksploatacije zasnovanom na interesima kao aspektu društvene stvarnosti. Dosljedna prakseološka i antiobjektivistička teorijska pozicija onemogućuje Giddensa da zadovoljavajuće riješi problem interesa. A s obzirom na to da su koncepti eksploatacije i ideologije zasnovani na interesima, od kojih mnogi mogu biti nepoznati od strane aktera, onda su i ti koncepti teorijski nestabilni, premda Giddens smatra da su eksploatacija i ideologija itekako prisutne u društvenom životu i da neće tako skoro nestati.¹⁴ Međutim, on ne može (a i ne želi) iz svoje teorije utemeljiti kritičku poziciju. On se zadovoljava tvrdnjom da je "kritika lažnih vjerovanja (*ceteris paribus*) praktična intervencija u društvo, politički fenomen u širokom smislu te riječi" (Giddens, 1984., 340). Spoznaje koje nastaju u društvenim znanostima imaju (ako zanemarimo specifične okolnosti) "neposredne transformativne implikacije za postojeći društveni svijet" (341).¹⁵

Giddens razlikuje dva načina analize ideologije, koji su u skladu s njegovim metodološkim razdvajanjem analize strategijskoga postupanja i institucionalne analize. Prvi način usredotočuje se na ideološke aspekte manipuliranoga diskursa, čime dominantne grupe čuvaju svoje interese. U političkoj je sferi primjer za to makijavelizam. Takav oblik ideologije površan je i jednostavan za "penetriranje", odnosno kritiku. Drugi, zanimljiviji, način jest institucionalna analiza ideologije, koja bi trebala pokazati kako simbolički poreci održavaju oblike dominacije u svakodnevnom kontekstu "življenog iskustva". To su duboko "ukopani" oblici ideologije koji povezuju nesvjesno sa strukturalnom asimetrijom resursa i koji su nataloženi i u psihološkom i u povijesnom smislu. Kao ilustraciju Giddens spominje Eliasov "proces civilizacije", koji rezultira "redom" i "disciplinom", što se mogu smatrati najdublje usađenim ideološkim značajkama suvremenih društava. Općenito govoreći, teorije legitimacije i ideologije pretposta-

vljaju da se kognitivne komponente sustava simbola pojavljuju jedino u obliku propozicionalnih vjerovanja. Kognitivni kontekst ideologije tako se shvaća kao skup vjerovanja o društvenim fenomenima zajednički većini članova društva. Giddens upućuje pohvale Althusseru zato što je naglasio da se ideologija treba odnositi na čitav sadržaj svakodnevnoga "življenog iskustva". Kognitivni elementi koji se tiču legitimacije ne odnose se, drži Giddens, samo na "vjerovanja o" društvu nego se tiču i spoznaja (*knowledgeability*) u sklopu praktične svijesti, dakle i "vjerovanja kako": znači, kako se održava položaj hegemonskih grupa i kako se podčinjeni opiru toj hegemoniji:

"Ideje" – ili (točnije) signifikacije – inherentno su upletene u ono što ljudi čine, u teksturu praktičnih aspekata svakodnevnoga života. Neki od najmoćnijih oblika ideološke mobilizacije ne počivaju na zajedničkim vjerovanjima (ništa više nego zajedničke normativne obveze); zapravo, oni djeluju u i kroz forme u kojima je svakodnevni život organiziran (Giddens, 1981., 68).

Glavne načine na koje ideologija djeluje u društvu Giddens (1979.) promatra sa dva stajališta: na razini institucionalne analize to je način na koji se dominacija prikrija kao dominacija, a na razini strategijskoga postupanja to je način na koji je moć upregnuta u prikriivanje sekcionalnog interesa. To nisu različiti tipovi ideoloških elemenata, nego dvije razine analize ideologije, povezane dualnošću strukture. Na osnovi toga Giddens razlikuje tri osnovne ideološke forme:

a) Predstavljanje sekcionalnih interesa kao univerzalnih. To je jedno od značenja Marxove misli o idejama vladajuće klase kao vladajućim idejama. Zahtjevi za legitimaciju uvijek se – implicitno ili eksplicitno – pozivaju na univerzalne interese. Giddens odbacuje marksističke kritike buržoaskih sloboda i tvrdi kako su liberalno-demokratski principi organizacije razvijenih zemalja – koji su izvorno uglavnom služili sekcionalnim interesima poduzetničke klase – pridonijeli uvođenju masovnih demokratskih prava. Implikacija toga je – mada to Giddens izrijekom ne kaže – kako se izvorno sekcionalni interesi mogu transformirati u univerzalne ili pak to da mogu imati sebi suprotne "nenamjeravane posljedice".

b) Nijekanje ili transmutacija proturječja. Riječ je o translaciji sistemskih kontradikcija u socijalni konflikt, što između ostalog pretpostavlja određeni stupanj znanja aktera o strukturalnim uvjetima njihovih akcija. Prema tome, nijekanje ili prikriivanje pravoga mjesta kontradikcija bit će u interesu dominantnih grupa. U kapitalističkom društvu to se ideološko prikriivanje odvija kao premještanje kontradikcija iz ekonomskoga područja na političko područje – pa se u skladu s time tvrdi da politiku treba zadržati izvan radnoga mjesta.

c) Naturalizacija sadašnjosti: reifikacija. Riječ je o naturalizaciji postojećega stanja, kojom se potiskuje spoznaja o promjenjivoj, historijskoj naravi društva te o shvaćanju društvenih odnosa poput nepromjenjivih prirodnih zakona. Fetisizam robe i Lukacseva analiza postvarene svijesti stoje ovdje kao nezaobilazne. Na području samih društvenih znanosti Giddens upozorava na reificirajuću narav "naturalističkih sociologija", ali i na suprotnu reifikaciju u hermeneutičkim disciplinama koje negiraju kauzalne zakonomjernosti u društvenom životu.

Sve u svemu, vidimo, to i nije posebno originalna analiza, a osim toga Giddens ne ispunjava obećanje o analizi ideologije sa stajališta dualnosti strukture. Sve tri spomenute ideološke forme predstavljaju neki oblik "krive" spoznaje, ali ih on ne povezuje sa stratifikacijskim modelom akcije.

Jedino u analizi ideoloških dimenzija nacionalizma Giddens će (1981., 1987.) pružiti sintetički pogled na problem. Psihološka dimenzija nacionalizma vrlo je važna u modernom društvu, gdje ontološka sigurnost postaje mnogo krhkija nego što je bila u društvima s čvrsto etabliranom tradicijom. Tradicija je u modernim društvima uvelike zamijenjena rutinizacijom, tako da "osjećaji zajedništva jezika, 'pripadanja' nacionalnoj zajednici itd. čine dimenziju koja pridonosi održanju ontološke sigurnosti" (1981., 194):

U okolnostima gdje je ontološka sigurnost pojedina ugrožena razaranjem rutina, ili generaliziranim izvorom tjeskobe, često se javljaju regresivni oblici identifikacije s objektom. Pojedinci će vjerojatno pasti pod utjecaj liderskih figura, a identifikacija s njima bit će zasnovana na relativno snažnoj afektivnoj ovisnosti. Regresivna afilijacija s vođama, kao i sa simbolima povezanih s njihovim vodstvom, ako je Le Bonova/Freudova teorija vodstva točna, zasniva se na povišenoj sugestibilnosti koju proizvode situacije što stvaraju visoke razine tjeskobe. Zbog toga i može doći do masovne potpore politici i stvarima prema kojima bi, u drugim okolnostima, ljudi bili ili prilično ravnodušni ili skeptični (Giddens, 1987., 218-9).

Druga dimenzija nacionalizma izravno je ideološka. Nacionalni se sentiment, naime, mogu mobilizirati za potporu politici koja ima vrlo različite učinke za različite dijelove ili klase unutar zajednice. Ideološke posljedice nacionalizma zgrušavaju se na sjecištu diskurzivne svijesti i "življenog iskustva". Kao "moralne komponente" suverenosti, nacionalistički simboli nalaze se u jezgri političke retorike nacionalne solidarnosti. "Nacionalizam pomaže naturalizaciji nedavnosti i kontingentnosti nacije države, dajući za nju mitove o podrijetlu. Ali, istodobno, diskurs nacionalne solidarnosti pomaže

blokiranju drugih mogućih diskurzivnih artikulacija interesa" (1987., 221). Svaki pokušaj reforme u društvu mora biti formuliran kao "od nacionalnog interesa", ali dominantne klase mnogo lakše u tome uspijevaju jer imaju više utjecaja na stil i oblik onoga što se može diskurzivno formulirati. Marxovim riječima moglo bi se reći da dominantna klasa posjeduje i sredstva (ili sposobnosti) za duhovnu proizvodnju. Čini mi se da se Giddens u diskusiji o nacionalizmu najviše približio uravnoteženom pogledu na akcijske i strukturalne (institucionalne, političke) aspekte ideologije, premda se na "akcijskoj" strani više oslonio na nesvjesno i teorije masovne psihologije. Praktična svijest i sve fenomenološko/etnometodološko diviniziranje aktera kao "prirodnoga socijalnog teoretičara" i vješta manipulatora složenim pravilima interakcije pali su u drugi plan pred afektivnom snagom i diskurzivnom uvjerljivošću nacionalizma. Dualnost strukture kao medija i kao ishoda akcije izgubila se; ona možda vrijedi samo za karizmatičke nacionalističke vođe.

Giddensova teorija svakako je jedan od najambicioznijih pokušaja konstrukcije "velike teorije" koja će obuhvatiti i pomiriti glavne probleme sociologije – ponajprije akciju i strukturu. U koncipiranju prvoga Giddens se snažno oslanja na interakcionizam i etnometodologiju – dakle, mikroteorije – posebice u naglašavanju kompetencije (*knowledgeability*) aktera u svakodnevnom praktičnom životu. Konceptija strukture – koja se sastoji od pravila i resursa – vuče podrijetlo iz strukturalne lingvistike, što se vidi u Giddensovoj usporedbi društva i jezika. Čini se da je Giddens više pozornosti posvetio akciji: njegovo inzistiranje na "dijalektici moći" i pridavanje akteru ontološke transformativne sposobnosti (akter uvijek "može učiniti drugačije") izaziva, naravno, simpatije u teorijskim krugovima koji su individualistički i "kreativno" usmjereni. Ovo je možda malo zlobna opaska, ali mislim da se popularnost neke teorije (a Giddensova je vrlo popularna i utjecajna) može objasniti ne samo njezinim inherentnim kvalitetama nego i korespondiranjem s duboko usađenim, predteorijskim preferencijama njezine publike (reklo bi se – uzajamnim znanjem). Ako Giddensov rad sagledamo u cjelini, onda možemo uočiti dvije problematične značajke. Prvo, on pokazuje izrazitu antipatiju prema sistematskim "velikim teorijama", kakva je Parsonsova, a istodobno konstruira isto takvu teoriju, samo manje sistematsku i puno labaviju. Drugo, veza između njegovih teorijskih i "empirijskih" radova vrlo je slaba: postavke teorije strukturacije slabo se vide u njegovim "empirijskim" spisima – primjerice, njegova kritika historijskoga materijalizma i razmatranja povijesnoga razvoja (1981., 1987.), a tako i diskusija o ideologiji (1979.), sadrže malo izravnih pozivanja na teze iz teorije strukturacije.

BILJEŠKE

---

¹ Giddens termine *action* i *agency* upotrebljava kao istoznačnice.

² Giddens (1993.) prihvaća marksističku ontologiju *praxisa* kao opće transformativne sposobnosti, ali kritizira Marxa jer ne razrađuje – osim u sporadičnim napomenama – taj koncept, nego odmah kreće u historijsku analizu razvoja društva pomoću koncepata kao što su način proizvodnje, podjela rada, privatno vlasništvo i klase. Marxov pojam rada, prisutan posebice u kasnijim radovima, također prema Giddensovu mišljenju sadrži značenje transformativne sposobnosti (to jest *praxisa*), ali ga je Marx više rabio u smislu zanimanja. Sličan prigovor vrijedi i za pojam proizvodnje. Termin *praxis* Giddens lišava romantičarskih konotacija prisutnih u mnogim interpretacijama Marxa i vezuje ga uz kroničnu produkciju i reprodukciju društvenoga života. Praktična djelatnost uvijek ima transformacijski potencijal, ali uglavnom rutinski reproducira društvo.

³ Distinkcija između diskurzivne svijesti, praktične svijesti i nesvjesnoga u biti je Giddensova reformulacija tradicionalne psihoanalitičke trijade ega, superega i ida. Freudovska razlika između ega i ida ne može zahvatiti praktičnu svijest. To bi se možda moglo učiniti konceptom "predsvjesnoga".

⁴ U ranijoj knjizi Giddens (1979.) to naziva modelom *akcije*, dok u kasnijoj (*The Constitution of Society*) to postaje model *aktera*. Razlika u terminu nije objašnjena.

⁵ Taj se koncept posebice odnosi na motrenje "postave" (*setting*) interakcije, što je bitno za interpolaciju akcije u vremensko-prostorne odnose fenomena koji Giddens naziva suprisutnost (*copresence*).

⁶ "Održavanje okvira 'ontološke sigurnosti' je, kao i svi ostali aspekti društvenoga života, stalno dostignuće običnih aktera. U proizvodnji modusa interakcije u kojima je uzajamno znanje potrebno za održavanje interakcije 'neproblematično', i prema tome uglavnom 'uzeto zdravo za gotovo', ontološka sigurnost rutinski se utemeljuje. 'Kritične situacije' nastaju kada se to rutinsko utemeljenje radikalno uzdrma te kada, kao posljedica toga, uobičajene konstituirajuće vještine aktera ne odgovaraju više motivacijskim komponentama njihovih akcija. 'Sigurnost bivanja', koja se uglavnom uzima kao neupitna u većini svakodnevnih oblika društvenog života, ima prema tome dva povezana oblika: podupiranje *kognitivno* uređenog svijeta sebe i drugih te održavanje 'efektivnog' poretka upravljanja željama" (Giddens, 1993., 124).

⁷ Giddens upotrebljava riječ *instantiation*, koja bi se mogla prevesti kao "otrenutovljenje".

⁸ Uspoređujući Habermasovu i Giddensovu teoriju, Livesay (1985., 74) upozorava na zanimljiv paradoks: "Paradoks koji se otkriva usporedbom Habermasa i Giddensa jest uzajamno isključujući odnos u kritičkoj teoriji između potrage za normativnim utemeljenjem i razradbe teorije *praxisa*. Kako se Habermas usredotočio uglavnom na normativno utemeljenje, pojam *praxisa* iskliznuo je iz žarišta. Kako je Giddens razvio novu teoriju *praxisa* kao strukturacije, pitanje normativnog utemeljenja ostalo je na margini." Prema Livesayu,

Giddens čini važan doprinos vraćajući akciju u kritičku teoriju, ali to ima za cijenu neuspjeh u uspostavljanju normativnih temelja nužnih za kritiku ideologije.

⁹ Giddens (1984.) naime razlikuje socijalnu integraciju, kao recipročnost aktera u kontekstu suprisutnosti, i sistemsku integraciju, kao recipročnost između aktera ili kolektiva preko proširenog vremena-prostora. Archer (1995.) smatra da Giddens – ustrajući na svojoj ontologiji *praxisa* – iznevjerava originalnu Lockwoodovu (1964.) ideju, u kojoj je sistemski integracija označavala neka emergentna svojstva sistema koja imaju eksplanatornu vrijednost. Za Giddensa su obje vrste integracije zasnovane na socijalnim praksama, s tom razlikom što su jednom akteri suprisutni, a u drugom slučaju opće na daljinu.

¹⁰ Giddensovoj teoriji strukturacije Margaret Archer (1995.) suprotstavlja teoriju morfogeneze (usp. Buckley, 1967.), u kojoj imamo ciklus strukturalno uvjetovanje – socio-kulturna interakcija – strukturalna elaboracija (morfogeneza) ili strukturalna reprodukcija (morfostaza). Jedna od bitnih kritika Giddensu jest i to što on ne shvaća da akcija i struktura funkcioniraju u različitim vremenskim intervalima (taktovima), a ne simultano. Za primjenu teorije morfogeneze na kulturu usp. Archer (1988.).

¹¹ Giddens drži kako su to dvije strane iste priče. Metodološki, on razlikuje proučavanje strategijskoga postupanja od proučavanja institucionalne razine u društvu. Jedna se strana može analizirati tako da se druga stavi u "metodološke zagrade". To je zapravo postupak kojim se – ovaj put na metodološkoj razini – u teoriju krijumčari dualizam mikro/makro. Usp. o tome Layder (1989.).

¹² Giddens (1984.) razlikuje tri vrste prinuda: a) materijalnu prinudu, koja proizlazi iz karaktera materijalnoga svijeta i fizičkih osobina tijela, b) (negativne) sankcije – kao prinudu koja proizlazi iz kažnjavanja aktera od strane drugih i c) strukturalnu prinudu kao ograničenja postavljena dijapazonu opcija aktera, koja proizlazi iz "kontekstualnosti akcije, to jest iz 'datog' karaktera strukturalnih svojstava *vis-a-vis* situiranih aktera" (176). Za prve dvije vrste prinude – materijalnu prinudu i moć – Giddens odmah naglašava da su i o-sposobljavajuće.

¹³ Kao što je ranije spomenuto, nesvjesno je za Giddensa važno kao element motivacije i "ontološke sigurnosti". On ne razmatra mogućnost da bi ta sigurnost mogla imati veze s ideologijom.

¹⁴ Sistematsko razmatranje interesa (Isaac, 1987.) pokazuje da možemo razlikovati tri značenja interesa, s obzirom na njihov odnos s moći: a) subjektivni interesi – to su iskazane preferencije, koje nisu "stanište" moći. Njima se mogu objasniti relativno trajni odnosi u kojima akteri sudjeluju. b) Objektivni interesi – to je ono što je stvarno u interesu ili je dobro za aktera, znao on to ili ne. Ili, malo drugačije, to je ono što bi akter učinio pod idealnim demokratskim uvjetima. c) Realni ili konstitutivni interesi – to su norme, vrijednosti i racionalnost implicitne u praksama i povezane s društvenim ulogama. To su "realni" interesi zato što imaju *kauzalna* svojstva (što

objektivni interesi nemaju). Takvi su interesi realni i kauzalni "čak i ako nisu iskazani od strane društvenih aktera" i "oni oblikuju i ograničavaju razvoj subjektivnih interesa" (98). Realni su interesi središnji u konstituciji društvene moći i obično su implicitni i pragmatično se održavaju kroz naviku i vrijednosni konsenzus. Realne interese strukturira ideologija (Therborn, 1980.), dajući im značenje i smještajući ih u širi kontekst. Analiza moći u društvu zahtijeva prihvaćanje konkretnih diskurzivnih procesa kojima se konstruiraju subjektivni interesi, ali i poštivanje realnih interesa i ideologije implicirane u odnosima moći. Ovakvo određenje realnih interesa Giddensu bi vjerojatno bilo previše strukturalističko.

¹⁵ Znanstvene spoznaje mijenjaju vjerovanja aktera i tako utječu na društvo. Ovdje je važno navesti Giddensovo (1984., 334-343) razlikovanje između uzajamnog znanja i zdravog razuma (*common sense*). Uzajamno znanje – kao prešutno i usidreno na razini praktične svijesti – nije moguće ispraviti znanstvenim spoznajama, jer je ono "uvjet da se do tih spoznaja uopće i može doći". Zdrav razum odnosi se na propozicionalna vjerovanja uključena u svakodnevno postupanje: budući da je to analitička distinkcija, može se reći da je zdrav razum uzajamno znanje koje se ne smatra znanjem, nego pogrešivim vjerovanjem. Društvene znanosti imaju ulogu u kritici zdravorazumskih vjerovanja običnih ljudi, i to ne samo "faktički" pogrešnih vjerovanja nego osobito onih vjerovanja koja su sadržana u razlozima koje akteri imaju za ono što čine. Društveni znanstvenik u tom slučaju nastoji pokazati – na osnovi spoznajnih kriterija znanosti – da ti razlozi nisu dobri razlozi.

LITERATURA

- Abercrombie, N., Hill, S. i Turner, B. S. (1980.), *The Dominant Ideology Thesis*. London: Allen & Unwin.
- Archer, M. S. (1985.), *Structuration versus Morphogenesis*. U: S. N. Eisenstadt i H. J. Helle (ur.), *Macro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory Vol. 1*. London: Sage, str. 58-88.
- Archer, M. S. (1988.), *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (1995.), *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buckley, W. (1967.), *Sociology and Modern Systems Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Callinicos, A. (1988.), *Making History: Agency, Structure and Change in Social Theory*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cohen, I. J. (1989.), *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life*. New York: St. Martin's Press.
- Cohen, I. J. (1996.), *Theories of Action and Praxis*. U: B. Turner (ur.), *The Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers, str. 111-142.
- Cohen, I. J. (1998.), *Anthony Giddens*. U: R. Stones (ur.), *Key Sociological Thinkers*. Houndmills: Macmillan, str. 279-290.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 195-217

FANUKO, N.:
TEORIJA...

Giddens, A. (1979.), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (1981.), *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 1 Power, Property and the State*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (1982.), *Profiles and Critiques in Social Theory*. London: The Macmillan Press.

Giddens, A. (1984.), *The Constitution of Society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (1987.), *The Nation State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (1993.), *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (2nd ed.). Stanford, Ca.: Stanford University Press.

Isaac, J. C. (1987.), *Power and Marxist Theory: A Realist View*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Layder, D. (1989.), The Macro/Micro Distinction, Social Relations and Methodological Bracketing: Unresolved Issues in Structuration Theory. *Current Perspectives in Social Theory*, 9: 123-141.

Layder, D. (1994.), *Understanding Social Theory*. London: SAGE.

Livesay, J. (1985.), Normative Grounding and Praxis: Habermas, Giddens, and the Contradiction within Critical Theory. *Sociological Theory*, 3 (2): 66-76.

Livesay, J. (1989.), Structuration Theory and the Unacknowledged Conditions of Action. *Theory, Culture & Society*, 6: 263-92.

Lockwood, D. (1964.), Social Integration and System Integration. U: G. K. Zollschan i H. W. Hirsch (ur.), *Explorations in Social Change*. Boston: Houghton Mifflin, str. 370-383.

Merton, R. K. (1968.), *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

Mouzelis, N. P. (1990.), *Back to Sociological Theory: The Constitution of Social Orders*. New York: St. Martin's Press.

Mouzelis, N. P. (1995.), *Sociological Theory: What Went Wrong?* London and New York: Routledge.

Therborn, G. (1980.), *The Ideology of Power and Power of Ideology*. London: Verso and NLB.

Thompson, J. B. (1984.), *Studies in the Theory of Ideology*. Cambridge: Polity Press.

Tucker, K. H., Jr. (1998.), *Anthony Giddens and Modern Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

Turner, B. S. (ur.) (1996.), *The Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Waters, M. (1994.), *Modern Sociological Theory*. London: Sage.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 195-217

FANUKO, N.:
TEORIJA...

The Structuration Theory and Ideology: Some Unresolved Difficulties of Giddens' Theory

Nenad FANUKO
Faculty of Philosophy, Rijeka

In the first part the basic theses of the structuration theory as well as its criticisms are presented. In spite of his intention to resolve the action – structure opposition with the help of duality of structure, Giddens' theory remains in essence the action theory founded in phenomenology and ethnomethodology. The second part reviews Giddens' conception of ideology and points to the lack of link between theoretical views concerning the action – structure relationship on one side and the analysis of ideology on the other. Only in his analysis of nationalism Giddens comes closer to a balanced approach regarding action and structure. However, the action side of the analysis is based on the unconscious and theories of mass psychology rather than structuration theory.

Strukturierungstheorie und Ideologie: Ungelöste Schwierigkeiten der Theorie Giddens'

Nenad FANUKO
Philosophische Fakultät, Rijeka

Im ersten Teil seiner Arbeit präsentiert der Verfasser die Grundsätze der Strukturierungstheorie und ihrer Kritik. Trotz ihrer Absicht, mit dem Konzept der Strukturualität den Gegensatz Aktion–Struktur aufzulösen, ist die Theorie Anthony Giddens' im Grunde eine Aktionstheorie, die sich stark an die Phänomenologie und Ethnomethodologie anlehnt. Der zweite Teil der Arbeit untersucht die Giddens'sche Auffassung von Ideologie und verweist auf den mangelnden Bezug zwischen theoretischen Standpunkten hinsichtlich des Verhältnisses von Aktion und Struktur einerseits und der Ideologie-Analyse andererseits. Lediglich bei der Analyse des Nationalismus nähert sich Giddens' einem ausgewogenen Ansatz bezüglich Aktion und Struktur an. Hierbei wird Aktion auf das Unbewusste sowie auf Theorien der Massenpsychologie gegründet und nicht auf die Strukturierungstheorie.